

ку. У цій якості він може конвертуватися й у інші види капіталу, тим самим справляючи безпосередній вплив на всі сфери суспільного життя.

Територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, тому формування громадського капіталу є важливим фактором ефективного розвитку всього суспільства, створення умов для реалізації потенціалу кожного громадянина. Особливої важливості це набуває в складних умовах світової фінансової кризи, адже саме "вниз" мають зароджуватися імпульси для подолання більшості з існуючих у країні проблем.

Дослідження ж розвитку громадського капіталу в конкретних адміністративно-територіальних утвореннях буде предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60–75.
2. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121–139.
3. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" : офіційне видання. – К. : Парламентське вид-во, 1997.
4. Роуз Р. Достижение целей в квазисовременном обществе: Социальные сети России / Р. Роуз // Общественные науки и современность. – 2002. – № 3. – С. 23–38.
5. Hanifan L.J. The Rural School Community Center / L.J. Hanifan // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 1916. – № 67. – P. 123–129.
6. Turner J. The Formation of Social Capital: A Multifaceted Perspective / J. Turner. – Washington, 2000. – P. 94–146.
7. Woolcock M. Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy / M. Woolcock, D. Narayan // The World Bank Research Observer. – 2000. – Vol. 15. – № 2. – P. 225–249.

УДК 352:353

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Чухно І.А.

здобувач Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України

Annotation

The main problem in the administration system of village development and directions of improvement institutional mechanism of public administration development of rural areas are considered.

Анотація

Розглянуто основні проблеми в системі управління розвитком села та визначено напрями вдосконалення організаційного механізму державного управління розвитком сільських територій.

Ключові слова

Сільські території, управління розвитком сільських територій, організаційна структура управління сільськими територіями.

І. Вступ

Сучасний стан українського села відзначається значними кризовими явищами в усіх сферах його життєдіяльності. У стані занепаду перебуває соціальна інфраструктура на селі, його економіка, майже відсутні заходи з вирішення екологічних питань, погіршується демографічна ситуація. Характерною для нашої держави протягом понад десяти років є тенденція до скорочення чисельності сільського населення й вимирання

сіл, кількість яких щорічно зменшується в середньому на 26 одиниць.

Наявні проблеми сучасного українського села значною мірою зумовлені неефективністю системи управління ним, яка існує на сьогодні, а також недоліками та помилками, що були допущені при трансформації аграрного сектора економіки країни та формуванні й реалізації аграрної політики держави попередніх років.

У зв'язку із цим актуальним вбачається дослідження сучасної системи управління розвитком сільських територій, зокрема організаційної структури органів управління ними, з виявленням основних її недоліків і переваг та розроблення пропозицій щодо її вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що останнім часом питанням розвитку сільських територій і управління ними почали приділяти більше уваги. Зокрема, проблеми соціально-економічного розвитку села висвітлено в працях С. Бондар, Т. Бондар, Н. Новикової, О. Онищенко, М. Орлатого, І. Прокопи, П. Саблука, Н. Стоянець, О. Ціхановської, В. Юрчишина, К. Якуби та ін. Питанням зайнятості сільського населення, розвитку підприємництва на селі приді-

ляють значну увагу такі науковці, як: Л. Жуков, О. Загвойська, О. Збаращук, М. Махсма, Л. Михайлова, Н. Новикова, Д. Шеленко та ін. Сільські території як об'єкт державного управління розглядаються О.І. Павловим. Проте питання реалізації державної політики у сфері сільських територій, побудови ефективного організаційного механізму управління ними є ще недостатньо вивченими.

II. Постанова завдання

Метою статті є дослідження діючого організаційного механізму державного управління розвитком сільських територій та розроблення пропозицій щодо його вдосконалення.

III. Результати

Традиційно з радянського періоду для управління селом в українській незалежній державі був запозичений галузевий принцип. Для радянської централізованої системи управління це було виправдано, адже сільське господарство було чи не єдиною галуззю економіки на селі, а об'єкти соціально-побутової інфраструктури утримували саме сільськогосподарські підприємства. Причому для господарств діяв принцип зрівнялівки в рівнях доходів, що виражалось в тому, що для неефективно діючих сільгоспдприємств були передбачені суттєві фінансові надходження задля забезпечення утримання і, подекуди, розвитку сільської інфраструктури. Таким чином, за якість життя селян, доступність для них різноманітних благ та послуг несла відповідальність держава через підприємства аграрної галузі. Звичайно, існували села, які вирізнялись за рівнем розвитку соціальної інфраструктури й економічним станом завдяки значно вищій ефективності роботи системоутворювальних сільгоспдприємств, проте більшість сільських поселень унаслідок існуючої системи, мала приблизно однаковий рівень розвитку.

При здійсненні трансформаційних перетворень на селі після проголошення незалежності нашої держави та переходу до ринкових умов господарювання об'єкти соціальної сфери були виведені з-під опіки сільгоспдприємств і переведені на баланси місцевих рад. При цьому слід зазначити, що для їх утримання та розвитку названі ради не мали ні матеріальних, ні кадрових ресурсів. Таким чином, сільгоспдприємства зняли із себе відповідальність за розвиток усіх інших сфер життєдіяльності сільських територій, крім виключно аграрної економіки.

На поспішність і невиправданість таких трансформацій, що призвели до занепаду соціальної сфери села, загострення його демографічних проблем звертав увагу ряд українських учених [2; 3; 5; 9; 10].

Попри розмежування питань розвитку аграрної економіки з питаннями соціально-

го, демографічного, екологічного розвитку села, організаційна система управління ними принципово не змінилась. Оскільки управління аграрним сектором як основною галуззю економіки на селі покладено на Міністерство аграрної політики України, то й управління іншими сферами життєдіяльності сільських поселень було покладено на це галузеве міністерство.

Таким чином, більшість питань соціально-економічного розвитку села перебуває зараз у компетенції Міністерства аграрної політики. Окремі питання демографічного розвитку, розвитку інфраструктури, подолання екологічних проблем належать до відання окремих міністерств і відомств. Проте для всіх них, попри проголошення пріоритетності соціально-економічного розвитку села, характерними є розроблення заходів та фінансування програм розвитку села за "залишковим принципом". Для вирішення зазначених питань в Міністерстві аграрної політики діяв Департамент врегулювання відносин власності та соціального розвитку села.

З підвищенням уваги до питань розвитку сільських територій, пов'язаним з інтеграцією України в світовий економічний простір і відповідною адаптацією державної політики до світових, європейських тенденцій, у структурі Міністерства аграрної політики було утворено Департамент розвитку сільських територій, на який покладено функції щодо регулювання земельних і майнових відносин на селі, зайнятості сільського населення, інвестиційної політики та координації Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. Цей департамент підпорядковується заступнику міністра, який, крім того, курирує роботу Відділу у зв'язках з Верховною Радою України щодо координації законотворчої роботи.

У грудні 2008 р. було розроблено Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань розвитку сільських територій [8], основними завданнями якої визначено забезпечення координації діяльності міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади та наукових установ, пов'язаної з виконанням Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р., та здійснення контролю за виконанням завдань і заходів Програми.

Отже, можна назвати такі недоліки діючого організаційного механізму державного управління розвитком сільських територій:

- здійснення управління розвитком сільських територій за галузевим принципом, що виражається, зокрема, у зосередженні управлінських функцій з цього питання в межах Міністерства аграрної політики;

- здійснення державної політики розвитку сільських територій як складової аграрної політики, що фактично значно звужує розуміння об'єкта управління, а також у результаті чого для реалізації обмеженого кола питань, що стосуються розвитку сільських територій, сформовано департамент у межах галузевого міністерства;
- відсутність у галузевого Міністерства аграрної політики достатніх повноважень та фінансових, адміністративних, політичних, кваліфікаційних інструментів для забезпечення реалізації комплексу заходів у всіх сферах життєдіяльності сільських територій, а відтак, і можливостей для реалізації комплексної та системної політики розвитку сільських територій;
- унаслідок специфічної сфери діяльності та професійно-кваліфікаційного складу службовців Міністерства відсутність зацікавленості даного органу в розробленні й реалізації чіткої й виваженої державної політики розвитку сільських територій, що охоплює всі сторони функціонування сільських територій;
- продовження фінансування питань розвитку сільських територій за “залишковим принципом”, недостатня увага до проблем розвитку села;
- неефективність діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення розвитку територій через відсутність достатніх повноважень та ресурсного забезпечення.

Як уже зазначалося, управління селом, що здійснювалося в рамках галузевого підходу, а саме політики розвитку аграрного сектора економіки, попри застосування значної кількості заходів щодо забезпечення соціально-економічного розвитку села, через розрізненість та безсистемність їх впровадження не лише не забезпечило нормальних умов життя сільського населення, а й спричинило поглиблення соціально-економічних, демографічних і культурних проблем на селі, виступило однією з непрямих причин подальшого погіршення рівня та якості життя селян, посилення процесів маргіналізації на селі, занепаду духовної культури, традицій.

На необхідності зміни основних засад та принципів державної політики щодо розвитку села останнім часом наголошують і науковці, що займаються проблемами соціально-економічного, демографічного розвитку сільських територій. Зокрема, О. Павлов наголошує на реалізації політики сільського розвитку, створенні парадигми сільського розвитку, центральним моментом якої є концентрування державного впливу саме на питаннях розвитку територій як першочергової проблеми нашої держави, при цьому

розглядаючи регулювання аграрної галузі як складову політики розвитку сільських територій або як рівнозначну сферу державного управління [6; 7].

Водночас деякі економісти-аграрники говорять про необхідність посилення державного впливу на вирішення соціально-економічних проблем села та подальший розвиток у цій сфері, необхідність актуалізації питань розвитку сільських територій і зменшення заходів підтримки аграрного сектора [1; 4]. У цілому для представників аграрної галузі науки характерним є підхід, висловлений Н. Стоянець, щодо необхідності формування та реалізації нової концепції розвитку сільських територій. Цілями такої концепції має бути скорочення бідності на селі та раціональне використання природних ресурсів, а сферами впливу: соціальні послуги, інфраструктура, доступ до ринків, управління використанням природних ресурсів, продуктивність праці, врожайність, продовольча безпека [10, с. 6]. Проте з цієї точки зору управління розвитком сільських територій знову ж таки розглядається як складова державної аграрної політики, хоча й зі зростаючим значенням цього її напрямку.

Вирішення проблем сучасного українського села вимагає застосування комплексного, системного, виваженого й обґрунтованого механізму управління процесами його розвитку. При цьому вкрай важливим є відхід від галузевого принципу в управлінні селом і побудови нової системи управління сільськими територіями, заснованої на функціонально-територіальному підході. У рамках такої політики мають бути тісно поєднані питання соціального, економічного, культурно-побутового розвитку села й вирішення демографічних та екологічних проблем.

Зміна концептуальної моделі управління розвитком сільських територій нашої держави, перш за все, має передбачати зміну організаційного механізму в цій сфері. Важелі управління розвитком усіх складових сільських територій мають знаходитись не в межах профільного для розвитку аграрної галузі Міністерства аграрної політики України та бути частково розпорочені по інших міністерствах та відомствах, які в рамках загальної політики в своїй сфері мають забезпечувати ще й розвиток своєї галузі на селі.

Якщо залишити ці питання у сфері компетенції галузевого аграрного міністерства, слід очікувати й у подальшому ставлення до питань розвитку сільських територій як до похідних, супровідних до основної проблеми – становлення та розвитку аграрної галузі економіки. Питання ж розвитку сільських територій вирішуватимуться в цьому разі як питання розвитку соціально-економічної сфери села й фінансуватимуться, з

огляду на минулий досвід, за “залишковим принципом”.

Враховуючи тенденції останніх років щодо стану й динаміки економіки сільських територій, наростання кризових демографічних явищ, подальшого занепаду соціально-побутової та соціально-культурної сфер на селі, можна зробити невтішний прогноз щодо подальшого прискорення занепаду й знелюднення сільських територій нашої держави при дотриманні існуючої державної політики в цій сфері.

Виходячи з напрацювань учених у сфері державного управління, аграрної економіки, враховуючи досвід розвинутих держав світу та визначення людини, її життя як головних соціальних цінностей, об'єктивно необхідним вбачається проведення докорінних змін у державній політиці нашої держави.

Не можна применшувати роль державної аграрної політики, адже розвиток аграрного сектора економіки має бути одним з основних стратегічних напрямів економіки в нашій країні, а аграрне виробництво виступає основним джерелом продуктів харчування для нашого народу й має велике експортне значення. Тобто розвиток аграрного виробництва, аграрної економіки є основою забезпечення продовольчої безпеки нашої держави й значною мірою її економічної безпеки.

Проте формування й реалізація державної політики та механізму державного управління розвитком сільських територій має здійснюватись відокремлено, із залученням відповідних ресурсів та забезпеченням відповідальності за її результати з боку органів, що її реалізуватимуть. Саме виокремлення питань розвитку сільських територій в окрему галузь державної політики дасть змогу сформувати чіткий, виважений, науково обґрунтований, комплексний і системний механізм державного управління даним об'єктом, що враховуватиме специфічні його риси та забезпечить досягнення очікуваних результатів.

Отже, для забезпечення ефективного і збалансованого розвитку сільських територій, підвищення рівня та якості життя сільських жителів доцільним буде сконцентрувати повноваження й відповідні ресурси щодо реалізації політики розвитку сільських територій у рамках загального управлінського органу – Агенції розвитку сільських територій.

Власне, сама назва цього органу не має принципового значення. Це може бути як агенція, так і департамент, головне управління тощо. Вирішальну роль має саме сутність та призначення цієї управлінської структури. При цьому слід зазначити, що основною метою діяльності агенції має бути розроблення та реалізація загальної стратегії розвитку сільських територій і державної політики в цій сфері.

Завданнями, вирішення яких пропонується покласти на Агенцію розвитку сільських територій, є:

- реалізація та контроль за дотриманням державної політики розвитку сільських територій;
- розроблення загальної стратегії розвитку сільських територій держави;
- підготовка та подання на затвердження нормативно-правових документів у сфері державної політики розвитку сільських територій;
- забезпечення розроблення програм розвитку сільських територій на місцях, формування на їх основі регіональних та загальнодержавної програм розвитку сільських територій на середньо- і короткостроковий період;
- регулювання земельних відносин;
- формування державного й регіональних бюджетів Агенції розвитку сільських територій та розподіл фінансових ресурсів між конкретними проектами і територіями;
- забезпечення розроблення й реалізації системи заходів щодо державного управління розвитком сільських територій;
- здійснення розроблення й реалізації загальнодержавних і регіональних проектів у сільських територіях;
- узгодження окремих напрямів і заходів державного управління розвитком сільських територій, що перебувають у суміжній чи перехресній компетенції різних владних структур;
- надання інформаційно-консультаційних послуг представникам сільських територій щодо розроблення програм їх розвитку, впровадження інноваційних проектів, залучення фінансових ресурсів.

На регіональному рівні пропонується створення Регіонального представництва Агенції розвитку сільських територій, яке має виконувати основні функції агенції щодо реалізації державної політики, збору й аналізу інформації, виконання правових норм щодо політики розвитку сільських територій, надання консультаційно-інформаційних послуг.

Регіональні представництва Агенції розвитку сільських територій будуть безпосередньо підпорядковані Державній агенції розвитку сільських територій та функціонально-обласним державним адміністраціям, при цьому здійснюючи горизонтальні взаємозв'язки з обласними управліннями та обласною радою народних депутатів (див. рис.).

Саму Агенцію розвитку сільських територій пропонується підпорядкувати безпосередньо Кабінету Міністрів України. При цьому виникне необхідність часткового реформування в структурі цього органу, зокрема

Держава та регіони

покладення на одного із заступників прем'єр-міністра функцій з реалізації та координації політики розвитку сільських територій і державної аграрної політики. Узгодження розроблення політики та реалізації заходів механізму державного управління розвитком сільських територій здійснюватиметься Агенцією розвитку сільських територій за допомогою горизонтальних функціональних зв'язків з відповідними зацікавленими міністерствами й відомствами та за допомогою служби відповідного заступника прем'єр-міністра.

Як можна побачити на рисунку, пропонується досить проста ієрархічна структура Агенції розвитку сільських територій – головному державному органу (агенції) мають бути підпорядковані регіональні представництва, які знаходитимуться в обласних центрах. На районному рівні створення представництв агенції не передбачається. Це пояснюється прагненням якомога більше спростити вертикаль управління у сфері розвитку сільських територій. Наявність районного рівня агенції спричинила б значне збільшення документообігу з питань розвитку сільських територій та строки ухвалення рішень.

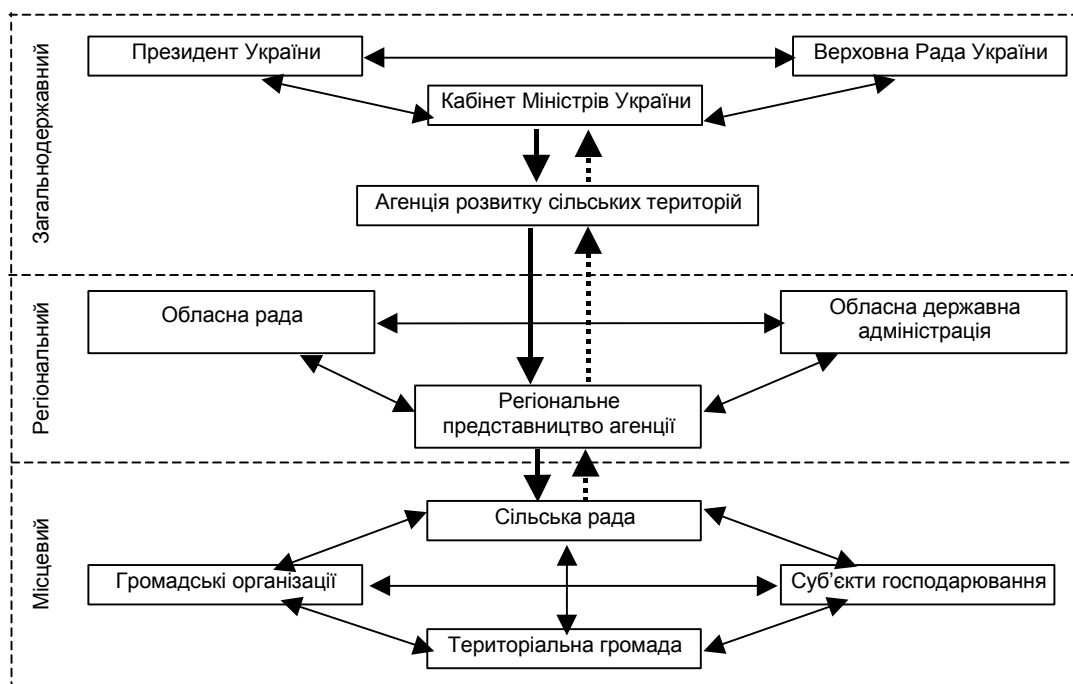

Рис. Схема організаційно-управлінської складової механізму управління розвитком сільських територій

Крім того, це пов'язано з тим, що рішення щодо управління розвитком територій мають прийматися в переважній більшості на місцях, а на державний орган управління – агенцію, як бачимо з попередньо виписаних її функцій, буде покладено вирішення глобальних загальнодержавних питань та здійснення координаційного і контрольного впливу. Для виконання зазначених функцій створення районних підрозділів агенції вбачається зайвим.

Таким чином, передбачається, що низовим органом Агенції розвитку сільських територій, на який буде покладено функцію взаємодії з кінцевим споживачем – представниками сільських громад, громадських організацій, фондів, суб'єктів господарювання, органами місцевого самоврядування, виступатиме регіональне представництво агенції.

Враховуючи значну кількість сіл в адміністративній структурі областей, можна передбачити виникнення іншої проблеми –

надмірного завантаження регіональних представництв агенції зверненнями споживачів. На початкових етапах упровадження цього механізму державного управління загроза такої проблеми дійсно вбачається значною. Проте його функціонування розраховано на довгострокову перспективу й передбачає такі основоположні моменти:

- істотне зростання ролі місцевих територіальних громад у вирішенні питань розвитку власних сільських територій з поступовим зменшенням впливу органів державної влади і зведенням їх функцій, зрештою, до розроблення загальних положень державної політики в цій сфері, контролю, надання інформаційно-консультативних послуг та координаційної діяльності;
- зосередження всього кола функцій щодо управління розвитком сільських територій у рамках єдиного державного органу – Агенції розвитку сільських територій;

- запровадження та посилення відповідальності конкретних посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій за рішення, що приймаються у сфері розвитку сільських територій і їх реалізації;
- формування місцевих спілок та фондів розвитку територій;
- розвиток громадянського суспільства, зокрема громадської свідомості та активності сільських жителів, що дасть змогу активізувати роботу щодо управління розвитком сільських територій на місцях.

Отже, після формування загальної організаційної структури органів управління та впливу на розвиток сільських територій на місцях передбачається значне скорочення потоку звернень до регіонального представництва агенції.

Для вирішення проблеми масового потоку споживачів за допомогою, консультаціями та роз'ясненням на момент перебудови організаційно-управлінської складової механізму державного управління розвитком сільських територій на трансформаційний період (2–3 роки) пропонується забезпечити роботу посиленого складу регіональних представництв агенції.

Як можна побачити зі схеми, наведеної на рисунку, на місцях не передбачається створення представництв адміністративної влади щодо управління розвитком сільських територій. Як уже зазначалося, одним з основних принципів механізму державного управління розвитком сільських територій, що пропонується, є перерозподіл владних повноважень у бік їх децентралізації, підвищення ролі місцевих громад і зниження державного впливу.

Хоча, знову ж таки, тут треба зробити уточнення щодо трансформаційного періоду. Внаслідок незрілості, а то й відсутності інститутів громадянського суспільства на селі, зневіри та безініціативності більшості сільських жителів, кризового стану в економічній та соціальній сферах села й відсутності ресурсів для здійснення пропонованих перетворень у період трансформаційного етапу виявляється необхідність застосування переважної частини методів адміністративного та організаційного впливу, пропагандистських, соціально-психологічних інструментів, і вже на етапах завершення організаційно-управлінських, нормативно-правових перетворень розширювати повноваження місцевих суб'єктів управління, зменшуючи одночасно державний вплив.

Що ж стосується місцевих суб'єктів управління розвитком сільських територій, то до них належать:

- сільська рада;

- територіальна громада;
- громадські організації;
- суб'єкти господарювання.

Основним органом серед них є сільська рада, на яку буде покладено обов'язок взаємодії з регіональним представництвом Агенції розвитку сільських територій та яка є органом місцевого самоврядування територій. Проте вплив зазначених суб'єктів на формування й реалізацію програм розвитку сільських територій не є однозначним. Так, ініціаторами та координаторами таких програм чи проектів можуть бути як сільська рада, так і громадські організації. Різними можуть бути й лідери у фінансуванні таких програм чи проектів. Заложатиме це від рівня розвитку та ініціативності конкретних суб'єктів в окремих сільських територіях. Проте в цілому всі вони мають бути залучені до вирішення питань розвитку та благоустрою своїх територій, підвищення рівня та якості життя селян.

IV. Висновки

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

- сучасна система, зокрема організаційний механізм державного управління розвитком сільських територій, з ряду причин не спроможна забезпечити стабілізацію й подальший розвиток українського села, підвищення рівня життя сільських жителів;
- об'єктивно необхідною вбачається зміна загальних концептуальних підходів до управління розвитком села. Зокрема, мається на увазі відхід від галузевого принципу в управлінні сільськими територіями й перехід до територіального, функціонального управління ними;
- внаслідок того, що сільські території та їх розвиток є набагато ширшим об'єктом управління, ніж аграрний сектор економіки, необхідним є виведення політики розвитку сільських територій з державної аграрної політики й формування її як самостійного напрямку державного впливу;
- пропонується докорінна зміна організаційного механізму державного управління розвитком сільських територій. Вона передбачає створення окремої вертикалі державного управління розвитком сільських територій, представленої Агенцією розвитку сільських територій з регіональними представництвами в областях; поступову децентралізацію владних повноважень зі зростанням ролі місцевих територіальних громад і зменшенням заходів прямого державно-управлінського впливу.

Література

1. Гайдуцький П.І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської

- території / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 43–48.
2. Онищенко О.М. Концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства / О.М. Онищенко, В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 24–29.
 3. Онищенко О. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. – 2006. – № 1. – С. 5–13.
 4. Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. – 2006. – № 10. – С. 4–13.
 5. Орлатий М. Розвиток сільських територій України / М. Орлатий, Ю. Лупенко, О. Могильний // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України / [за заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева]. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 214–224.
 6. Павлов О.І. Аграрна політика як складова політики сільського розвитку / О.І. Павлов // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць ХарPI НАДУ. – Х., 2006. – Вип. 3 (15). – С. 132–139.
 7. Павлов О.І. Парадигма сільського розвитку / О.І. Павлов // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 41–48.
 8. Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань розвитку сільських територій : затв. Постановою КМУ від 27.12.2008 р. № 1124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua/index.php?page=hotline&file=279442-27122008-0.txt&code=1124-2008-%C3%90%C2%BF>.
 9. Саблук П.Т. Становлення аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 3–7.
 10. Стоянець Н.В. Соціально-економічний розвиток сільських територій : автореф. дис... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" / Н.В. Стоянець. – Полтава, 2007. – 20 с.